

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23043117>

Ingliz tilini o'qitishda o'quv materiallarini loyihalash modellarini baholash: tamoyillar, jarayonlar va pedagogik ahamiyati

Abduraimova Yayra Rustamovna –

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ingliz tili integrallashgan kursi 2 kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: yustamovna77@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1297-317X>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda (ELT – English Language Teaching) o'quv materiallarini loyihalash va baholashga oid asosiy nazariy modellar, ularning tamoyillari, ishlab chiqish jarayonlari hamda pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy til ta'limida o'quv materiallari faqat lingvistik bilimlarni yetkazish vositasi emas, balki kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, o'rganuvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash va autentik kommunikativ faoliyatni tashkil etish vositasi sifatida qaraladi. Materiallarni loyihalashda ehtiyojlar tahlili, maqsadga muvofiqlik, autentiklik, kommunikativlik, moslashuvchanlik, o'rganuvchiga yo'naltirilganlik va refleksivlik asosiy mezonlar sifatida ajratiladi.

Kalit so'zlar: ingliz tilini o'qitish, o'quv materiallari, materiallarni loyihalash, materiallarni baholash, ehtiyojlar tahlili, autentiklik, kommunikativ kompetensiya, pedagogik dizayn.

Оценка моделей проектирования учебных материалов в обучении английскому языку: принципы, процессы и педагогическая значимость

Аннотация. В статье рассматриваются основные теоретические модели проектирования и оценивания учебных материалов в обучении английскому языку, их основополагающие принципы, процессы разработки и педагогическая значимость. В современном языковом образовании учебные материалы рассматриваются не только как средство передачи лингвистических знаний, но и как важный ресурс для формирования коммуникативной компетенции, учёта индивидуальных потребностей обучающихся, поддержки самостоятельного обучения и организации аутентичной коммуникативной деятельности. Результаты показывают, что разработка эффективных материалов для обучения английскому языку представляет собой не линейный, а итеративный педагогический процесс, включающий выявление потребностей, проектирование, апробацию в учебной практике, оценивание, адаптацию и последующее совершенствование.

Ключевые слова: обучение английскому языку, учебные материалы, проектирование учебных материалов, оценивание учебных материалов, анализ потребностей, аутентичность, коммуникативная компетенция, педагогический дизайн.

Evaluating elt materials design frameworks: principles, processes, and pedagogical implications

Annotation. *This article examines the major theoretical frameworks for the design and evaluation of materials in English language teaching (ELT), with particular attention to their underlying principles, development processes, and pedagogical implications. In contemporary language education, teaching materials are viewed not merely as a means of transmitting linguistic knowledge but also as an important resource for developing communicative competence, addressing learners' individual needs, supporting autonomous learning, and facilitating authentic communicative activities. The analysis indicates that the development of effective English language teaching materials is not a linear process but an iterative pedagogical cycle involving needs identification, design, classroom implementation, evaluation, adaptation, and continuous improvement.*

Keywords: *English language teaching, teaching materials, materials design, materials evaluation, needs analysis, authenticity, communicative competence, pedagogical design.*

KIRISH

Ingliz tilini o'qitish samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim jarayonida foydalaniladigan o'quv materiallarining sifati va pedagogik maqsadlarga muvofiqligiga bog'liq. An'anaviy til ta'limida darslik asosiy o'quv manbasi vazifasini bajargan bo'lsa, zamonaviy ingliz tilini o'qitish tizimida "o'quv material" tushunchasi sezilarli darajada kengaydi. Bugungi kunda darslik va ish daftarlaridan tashqari autentik matnlar, audio va videomateriallar, raqamli platformalar, mobil ilovalar, interaktiv topshiriqlar va o'qituvchi tomonidan yaratilgan resurslar ham o'quv materiallari tarkibiga kiradi. Shuningdek, materiallarning ko'pligi ularning barchasi bir xil pedagogik qiymatga ega ekanligini anglatmaydi balki, muayyan materialning samaradorligi uning o'rganuvchilar ehtiyojlariga, til darajasiga, ta'lim maqsadlariga, ijtimoiy-madaniy kontekstga hamda kutilayotgan natijalarga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi. Shu sababli materiallarni tanlash va yaratishdan tashqari, ularni ilmiy asoslangan mezonlar yordamida baholash ham muhim metodik vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ta'kidlab o'tish joizki, ingliz tilini o'qitishda o'quv materiallarini loyihalash va baholash masalasi zamonaviy chet til ta'limi metodikasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda o'quv materiallari faqat grammatik, leksik yoki fonetik bilimlarni yetkazish vositasi sifatida emas, balki o'rganuvchining kommunikativ faoliyatini tashkil etish, til tajribasini boyitish va belgilangan ta'lim natijalariga erishishni ta'minlovchi pedagogik resurs sifatida talqin qilinadi. Mazkur yo'nalishda dunyoning bir nechta yetakchi olimlarining ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga egadir. B.Tomlinson materiallarni ishlab chiqishni til o'rganish jarayonini osonlashtirishga qaratilgan resurslarni yaratish, tanlash, moslashtirish va qo'llash bilan bog'liq nazariy hamda amaliy faoliyat sifatida ta'riflaydi [1]. Olim ta'kidlashicha, yaxshi material o'quvchiga faqat til bilimini bermasdan, balki unga mazmunli til tajribasini his qildirishi, kognitiv va hissiy jihatdan faollashtirishi, shuningdek tildan real kommunikatsiya vositasi sifatida foydalanish imkoniyatini yaratishi lozim. Shu

nuqtai nazardan, Tomlinson uchun materialning shunchaki mazmuni emas, balki uning o'rganuvchiga qanday pedagogik ta'sir ko'rsatishi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tomlinson keyingi ishlarida bu masalani yanada kengroq yoritib, materiallar bilan ishlashni bir-biriga uzviy bog'liq to'rt bosqich yaratish, baholash, moslashtirish va amaliyotga tatbiq etish sifatida taqdim etadi [2]. Bunday qarash o'quv materialini "tugallangan mahsulot" deb emas, balki muayyan sharoitga qarab doimo takomillashtirib boriladigan, tirik pedagogik vosita sifatida ko'rishga undaydi. I.McGrath esa e'tiborni asosan o'qituvchining roliga qaratadi [3]. Uning fikricha, o'qituvchi darslikni bo'lgani kabi qabul qiladigan oddiy "iste'molchi" bo'lmasligi, aksincha uni tanqidiy nuqtai nazardan baholab, o'z sinfining ehtiyojlariga moslab o'zgartira bilishi kerak. Bunda material ustida ishlashning turli yo'llari biror qismini olib tashlash, kengaytirish, boshqa mashq bilan almashtirish, tuzilishini o'zgartirish yoki qo'shimcha topshiriqlar bilan boyitish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu usullar material orqali aniq auditoriyaga yetib borishga yordam beradi. K.Graves esa masalaga kengroq nuqtai nazardan yondashib, materiallarni ishlab chiqishni butun kurs dizayni tizimining bir qismi sifatida tahlil qiladi [4]. Uning modeliga ko'ra, ehtiyojlarni aniqlash, maqsad-vazifalarni belgilash, mazmunni ishlab chiqish, materiallarni yaratish, mavjud darsliklarni moslashtirish va baholash barchasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bu modelning eng muhim jihati shundaki, u chiziqli emas, balki iterativ tarzda ishlaydi: ya'ni amaliyotda kuzatilgan natijalarga qarab, avvalgi bosqichlarga qaytib, materialni yana takomillashtirish mumkin bo'ladi. J.C.Richards materiallar dizaynini o'quv dasturi (kurikulum)ni ishlab chiqishning yanada kattaroq tizimi ichida ko'rib chiqadi [5]. Uning yondashuvida vaziyat va ehtiyojlarni tahlil qilish, ta'lim maqsadlarini shakllantirish, sillabus tuzish, materiallarni yaratish va baholash bularning barchasi bitta yaxlit tizimning tarkibiy qismlaridir. Demak, material sifatini faqat uning ichki tilshunoslik jihatidan emas, balki u kurs maqsadlariga, o'quv dasturiga va kutilgan natijalarga qay darajada mos kelishi orqali ham baholash kerak. T.Hutchinson va A.Waters esa bu masalani maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini o'qitish (ESP) nuqtai nazaridan tadqiq qilgan [6]. Ularning konsepsiyasida ehtiyojlarni tahlil qilish markaziy o'rin tutadi. Mualliflarning ta'kidlashicha, biror material "yaxshi" yoki "yomon" degan mutlaq mezon bilan emas, balki muayyan auditoriya, aniq o'quv maqsadi va konkret ta'lim sharoitiga naqadar mos kelishi bilan baholanishi lozim. Aynan shu g'oya bugungi kunda ehtiyojlarga asoslangan material dizaynining rivojlanishiga metodologik zamin yaratgan.

Tahlil qilingan ilmiy qarashlarda bir qator umumiy xususiyatlar mavjud. Birinchidan, materiallar o'rganuvchilar ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak. Ikkinchidan, materialni ishlab chiqish o'quv maqsadlari va kutilayotgan natijalardan kelib chiqishi lozim. Uchinchidan, material kommunikativ faoliyatni ta'minlashi va o'rganuvchini tilni amalda qo'llashga jalb qilishi kerak. To'rtinchidan, materiallarni baholash va moslashtirish o'qituvchining kasbiy-metodik faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur olimlarning yondashuvlari ayrim ustuvor jihatlari bilan farqlanadi. Tomlinson o'rganuvchining mazmunli til tajribasi va materialning pedagogik ta'siriga [1; 2], McGrath materiallarni tanlash, baholash va moslashtirishga [3], Graves materiallar dizaynining kurs dizayni bilan integratsiyasiga [4], Richards materiallarni o'quv dasturi va ehtiyojlar tahlili bilan bog'lashga [5], Hutchinson va Waters esa materiallarning muayyan kasbiy va akademik ehtiyojlarga mosligiga [6] ko'proq e'tibor qaratadi.

O'zbekiston metodika maktabida ham chet tili o'qitish materiallari masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, J.J.Jalolov o'zining "Chet til o'qitish metodikasi" nomli asarida chet tili o'qitishning umumiy nazariy asoslarini ishlab chiqar ekan, til materialini tanlash, taqsimlash va tizimlashtirish masalalarini metodikaning markaziy vazifalaridan biri sifatida ko'rsatadi [7]. Uning yondashuvida material nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki pedagogik maqsadga muvofiqlik nuqtai nazaridan ham asoslangan bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi, bu esa xorijiy metodistlar (masalan, Hutchinson va Waters)ning ehtiyojlarga

asoslangan yondashuviga hamohang keladi. N.O'.Hoshimov va I.Yoqubovning "Ingliz tili o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasida (Toshkent: "Sharq", 2003) esa ingliz tilini o'qitish jarayonining amaliy jihatlariga, jumladan darslik va qo'shimcha materiallardan foydalanishning metodik asoslariga keng o'rin ajratilgan [8]. Bu asar o'zbek ta'lim tizimida ingliz tili o'qitish metodikasi bo'yicha asosiy manbalardan biri sifatida bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shuningdek, so'nggi yillarda o'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan autentik materiallardan foydalanish masalasi faol o'rganilmoqda. Xususan, kasbiy yo'naltirilgan ta'lim (masalan, agrar soha) doirasida olib borilgan tadqiqotlarda autentik matnlar, texnik hujjatlar va xalqaro videomateriallarning talabalar til kompetensiyasi va kasbiy terminologiyasini rivojlantirishga ta'siri empirik tarzda tasdiqlangan. Bu kabi ishlar xorijiy olimlar tomonidan ilgari surilgan autentiklik va ehtiyojlarga asoslanish tamoyillarining mahalliy ta'lim kontekstida qanday amalga oshirilayotganini ko'rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy ingliz tilini o'qitish uchun materiallarni loyihalashda faqat bitta modelga tayanishdan ko'ra, ularning samarali elementlarini integratsiyalash maqsadga muvofiq. Bunday integrativ modelda o'quv materiallarini loyihalash sikli asosiy o'rin egallashi mumkin. Ushbu sikl materiallar dizaynining doimiy ravishda yangilanib boruvchi, refleksiv va o'rganuvchiga yo'naltirilgan jarayon ekanligini aks ettiradi.

1-jadval.

Ingliz tilini o'qitish materiallarini loyihalash sikli
Iterativ jarayon (doimiy takomillashtirish)

Ehtiyojlar tahlili	Maqsadlarni belgilash	Mazmuni tanlash	Material va topshiriqlarni ishlab chiqish	Amaliyotda qo'llash	Baholash	Refleksiya
O'rganuvchilar xususiyatlari Mavjud bilim darajasi Ehtiyoj va qiziqishlar Ta'lim konteksti Resurs va sharoitlar	Kurs maqsadi O'quv natijalari Baholash mezonlari Kutilayotgan kompetensiyalar	Mavzu va til materiali Autentik resurslar Madaniy va kontekstual moslik Murakkablik darajasi	Mashq va vazifalar dizayni Faoliyat turlari Differensiallash Ko'p qirrali (multimodal) materiallar	Dars jarayonida sinovdan o'tkazish O'qituvchining qo'llab-quvvatlovi O'rganuvchi faolligini kuzatish Zarur o'zgartirishlar kiritish	O'quv natijalari tahlili O'rganuvchi fikri O'qituvchi kuzatuvi Material samadorligi mezonlari	Kuchli va zaif tomonlarni tahlil qilish O'rganuvchi ehtiyojlari bilan solishtirish Keyingi qadamlarni rejalashtirish

Tahlil qilingan yondashuvlarga tayangan holda, ingliz tili o'qitish jarayonida foydalanilamateriallarini yaratishda e'tibor qaratish lozim bo'lgan bir qancha muhim tamoyillarni ko'rsatish mumkin.

Birinchi navbatda, o'rganuvchiga yo'naltirilganlik muhim o'rin tutadi – ya'ni material mazmuni, murakkablik darajasi va topshiriqlari o'quvchilarning haqiqiy ehtiyojlaridan kelib chiqishi kerak, shunchaki umumiy shablon asosida emas. Bu yerda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, til darajasi, qiziqishlari va o'rganish uslublari (learning styles) ham hisobga olinishi maqsadga muvofiqdir.

Maqsadga muvofiqlik esa har bir material kursning belgilangan maqsadlari va kutilayotgan natijalari bilan uzviy bog'liq bo'lishini talab qiladi. Aks holda, material qiziqarli bo'lsa-da, o'quv jarayoniga real hissa qo'shmasligi mumkin. Bu tamoyil, shuningdek, materialning baholash mezonlari (assessment criteria) bilan mos kelishini ham nazarda tutadi.

Autentiklik tamoyili o'quvchini sun'iy, "darslik tili"dan uzoqlashtirib, haqiqiy hayotda duch keladigan til va vaziyatlarga yaqinlashtiradi bu esa o'rganilgan bilimlarning amaliyotda qo'llanilishini osonlashtiradi. Autentik matnlar, audio-video materiallar, real hujjatlar

(menyular, e'lonlar, maqolalar) buning yorqin namunasi bo'la oladi. Shu bilan birga, kommunikativlik materialni faqat grammatika yoki lug'at mashqi sifatida emas, balki haqiqiy fikr va ma'no almashinuvi vositasi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu tamoyil o'quvchilarni juftlikda yoki guruhda ishlash, muzokara olib borish, fikr bildirish kabi faoliyatlarga jalb qilishni rag'batlantiradi.

Moslashuvchanlik ham alohida ahamiyatga ega chunki bir xil material turli daraja, auditoriya va sharoitlarda ishlatilishi mumkin bo'lishi kerak, buning uchun u yetarlicha egiluvchan tuzilishga ega bo'lishi lozim. Masalan, bir xil mavzudagi material qo'shimcha yoki soddalashtirilgan topshiriqlar orqali turli darajadagi guruhlariga moslashtirilishi mumkin (differentiation).

Bundan tashqari, izchillik va bosqichma-bosqichlik (progression) tamoyili ham muhim o'rin tutadi material til va ko'nikmalarni asta-sekin, oddiy tuzilmalardan murakkabroq tuzilmalarga qarab rivojlantirishi kerak, bu esa o'quvchida ishonch va motivatsiyani saqlab qolishga yordam beradi. Shuningdek, ko'p qirralilik (multimodality) matn, tasvir, audio va video kabi turli vositalarning uyg'unlashtirilishi zamonaviy o'quvchilarning turlicha idrok etish kanallariga murojaat qilish imkonini beradi. Yuqoridagi tahlillarni quyidagi jadvalda jamlashimiz mumkin. (1-rasm).

O'rganuvchiga yo'naltirilganlik	Maqsadga muvofiqlik	Autentiklik	Kommunikativlik
Yosh, daraja, ehtiyoj, qiziqish, learning style	Kurs maqsadi, natija va baholash mezonlari	Real til, real vaziyat: matn, audio, hujjat	Ma'no almashinuvi, juftlik/guruh ishi
Moslashuvchanlik	Izchillik (progression)	Ko'pqirralilik (multimodality)	Refleksivlik
Differentiation: soddalashtirish / boyitish	Oddiydan murakkabga bosqichma-bosqich	Matn + tasvir + audio + video	O'z-o'zini baholash, kundalik, portfolio

1-rasm. Loyihalash va baholash tamoyillari

Nihoyat, refleksivlik tamoyili o'quvchiga o'z natijalarini baholash, qiyinchiliklarini aniqlash va keyingi bosqich uchun o'z oldiga maqsad qo'yish imkonini beradi — bu esa mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu tamoyilni amalga oshirish uchun o'z-o'zini baholash varaqalari, kundaliklar yoki portfolio kabi vositalardan foydalanish mumkin.

O'quv materiallarni baholashda faqat pre-use evaluation, ya'ni materialni qo'llashdan oldingi ekspert baholash bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. Materialdan foydalanish jarayonidagi kuzatuv hamda undan keyingi natijalarni tahlil qilish uning real pedagogik samaradorligini aniqlash imkonini beradi. Bunda o'qituvchining kuzatuvlari, talabalarning fikr-mulohazalari, topshiriqlarni bajarish sifati va erishilgan ta'lim natijalari muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli ta'lim sharoitida mazkur mezonlar yanada kengayadi. Zamonaviy material o'rganuvchiga multimodal axborot bilan ishlash, mustaqil resurs tanlash, hamkorlik qilish va individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish imkoniyatini berishi mumkin. Biroq raqamli texnologiyaning mavjudligi o'z-o'zidan materialning pedagogik samaradorligini ta'minlamaydi. Texnologik vosita aniq didaktik maqsadga xizmat qilishi va o'rganuvchining faoliyatini mazmunan boyitishi kerak.

XULOSA

O'quv materiallarini loyihalash va baholash zamonaviy chet tili ta'limining muhim metodik yo'nalishlaridan biridir. Tomlinson, McGrath, Graves, Richards, Hutchinson va Watersning ilmiy qarashlari material dizaynini oddiy o'quv resurslarini yaratish jarayoni sifatida emas, balki ehtiyojlar, maqsadlar, mazmun, o'qituvchi faoliyati, o'rganuvchi tajribasi va baholashni birlashtiruvchi tizimli pedagogik faoliyat sifatida talqin qilish imkonini beradi. Tahlil asosida samarali ingliz tilini o'qitish materiallari o'rganuvchiga yo'naltirilganlik, maqsadga muvofiqlik, autentiklik, kommunikativlik, kontekstga moslik, moslashuvchanlik va refleksivlik tamoyillariga asoslanishi kerakligi aniqlandi. Materiallarni loyihalash esa ehtiyojlar tahlilidan boshlanib, amaliy sinov, baholash va qayta takomillashtirish bilan davom etadigan iterativ jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Tomlinson, B. Materials Development in Language Teaching B. Tomlinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 368 p.
2. Tomlinson, B. Materials Development in Language Teaching B. Tomlinson. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 472 p.
3. McGrath, I. Materials Evaluation and Design for Language Teaching I. McGrath. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – 310 p.
4. Graves, K. Designing Language Courses: A Guide for Teachers K. Graves. – Boston: Heinle Heinle, 2000. – 308 p.
5. Richards, J. C. Curriculum Development in Language Teaching J. C. Richards. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 321 p.
6. Hutchinson, T. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 183 p.
7. Jalolov, J. J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillari oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
8. Hoshimov, N. O'. Ingliz tili o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2003.